

Kilka słów od Autora

*Jak kominiarza,
Tak dziennikarza
Zawód diablo trudny.
Czyści – a sam brudny.*
Aleksander Fredro

Ten czterowiersz sprzed półtora wieku mógłby stanowić preambułę do współczesnych dziennikarskich kodeksów etycznych – trudno bardziej lapidarnie ująć schizofreniczną naturę tego zawodu. Z jednej strony zaufanie, jakim społeczeństwo obdarza media, jest źródłem konkretnej odpowiedzialności dziennikarzy, którzy powinni dostarczać odbiorcom rzetelny przekaz. To dziennikarze mają realizować prawo człowieka do informacji. Oni też, pełniąc funkcję kontrolną wobec władzy, mają pomagać w oczyszczaniu struktur państwa z rozmaitych patologii. Z drugiej strony, dziennikarz zwykle nie działa sam, ale w konkretnym środowisku medialnym, politycznym i biznesowym, które nieustannie wpływa na jego pracę. Nowe technologie, konkurencja, presja czasu, wpływy polityków, powiązania z różnymi firmami, reklamodawcami, agencjami PR, uwarunkowania prawne, sposób organizacji mediów publicznych i prywatnych są częścią dziennikarskiego świata i współkształtują podejmowane przez niego decyzje. Od tych decyzji zależy efekt dziennikarskiej pracy, a więc także to, jaki przekaz dostanie odbiorca. Czy będzie to relacja rzetelna, uczciwa, stanowiąca wyraz poszukiwania prawdy i próbę zachowania bezstronności, czy może

przeciwnie – zakłamana, stronicza, nierzetelna, będąca wynikiem rozmaitych układów, w które dziennikarz się uwikłał. Na straży jakości dziennikarskiej pracy stoją przede wszystkim normy moralne i warsztatowe zawarte w dziennikarskich kodeksach etycznych. To one wyznaczają granice, w których dziennikarz może się poruszać, na co może sobie pozwolić w trakcie gromadzenia, przetwarzania i publikowania informacji, a co jest niedopuszczalne. Problem w tym, że to od dobrej woli dziennikarza zależy, czy postanowi te normy stosować w pracy.

Punktem wyjścia do rozważań podjętych w niniejszej książce była obserwacja, wynikająca także z mojego przeszło dziesięcioletniego doświadczenia w pracy w mediach informacyjnych, że istniejące normy warsztatowe i etyczne często nie są przestrzegane. Za istotne uznałem postawienie pytania o powody tej sytuacji. Czy tak bardzo zmieniły się okoliczności pracy dziennikarzy, że wymagania stawiane w kodeksach etycznych są już niemożliwe do spełnienia? Czy może to dziennikarze uznali, że normy moralne i warsztatowe, stworzone przed powstaniem internetu i całodobowych kanałów informacyjnych, straciły na aktualności i znaczeniu? Wiarygodnej odpowiedzi na te pytania nie mogą udzielić teoretycy i badacze mediów. Uznałem za konieczne stworzenie takiego pola badawczego, które pozwoli samym dziennikarzom, będącym adresatami i wykonawcami kodeksów etycznych, na ocenę tych przepisów. Chciałem, aby to dziennikarze wskazali, które normy i z jakich powodów są lub nie są przez nich przestrzegane. Takie ujęcie problemu pozwala skonfrontować teoretyczne wymagania wobec dziennikarzy z praktyką ich działania.

Podstawą niniejszej publikacji jest obroniona przeze mnie w marcu 2020 roku na Uniwersytecie Humanistycznospołecznym SWPS rozprawa doktorska pod tytułem *Dziennikarzy portret własny. System wartości, zasad etycznych i standardów warsztatowych dziennikarzy w kontekście teorii społecznej odpowiedzialności prasy*. Stworzenie tego portretu umożliwiły przeprowadzone przeze mnie badania: ankiety i wywiady pogłębione z dziennikarzami. Za teoretyczną podstawę przyjąłem koncepcję społecznej odpowiedzialności prasy, która zgodnie z typologią Freda S. Sieberta,

Theodore'a Petersona i Wilbura Schramma¹ jest paradygmatem charakterystycznym dla systemów medialnych w państwach demokratycznych, a jej praktycznym wyrazem są przepisy prawa prasowego i kodeksów etycznych.

Podjęcie niniejszych rozważań wydaje mi się nie tylko niezwykle interesujące, ale również wartościowe z naukowego punktu widzenia. Polscy dziennikarze są grupą zawodową niejednorodną, zmieniającą się, a jednocześnie bardzo rzadko badaną. W ciągu ostatnich trzydziestu lat powstało zaledwie kilka większych opracowań i kilka mniejszych publikacji opartych na ilościowych i jakościowych badaniach dziennikarzy. Co więcej, zagadnienia związane z prawem, etyką i warsztatem pracy pojawiają się w tych pracach w bardzo ograniczonym zakresie. Biorąc pod uwagę to, jak wielkie znaczenie mają one w pracy dziennikarza oraz jak poważne mogą być skutki nieprzestrzegania tych zasad dla społeczeństwa, uznałem, że istnieje uzasadniona potrzeba stworzenia nowej perspektywy badawczej w studiach nad mediami i kulturą.

Zarówno wyniki przeprowadzonych badań, jak i refleksja podjęta w tej książce mają charakter interdyscyplinarny. *Dziennikarzy portret własny* to nie tylko analiza etycznych wymiarów pracy w mediach. To obraz złożonych relacji między mediami a polityką, między nadawcami a odbiorcami, między właścicielami redakcji a reklamodawcami i w końcu między dziennikarzami a resztą społeczeństwa. To też próba odpowiedzi na pytanie o to, czy tymi relacjami rządzą wartości, a punktem odniesienia jest dobro wspólnoty, czy też nie. Dziennikarze, decydując się na etyczne bądź nieetyczne zachowania, przyczyniają się do budowania lub odpowiadnio – destrukcji więzi społecznych, które – zdaniem profesora Piotra Sztompki – są „kluczem do pomyślności społeczeństwa”:

Istnienie wspólnoty obywatelskiej opartej na więziach etycznych to klucz do pomyślności społeczeństwa. W życiu codziennym więzi moralne sprawiają, że odnosimy się do innych z życzliwością

¹ F. Siebert, T. Peterson, W. Schramm, *Four theories of the press*, University of Illinois Press, Urbana–Chicago 1956.

i liczymy na to samo w zamian, pomagamy obcym, nie boimy się nowych kontaktów. W gospodarce dzięki więziom moralnym przedsiębiorcy zakładają firmy, inwestują, oszczędzają, biorą kredyty, tworzą innowacje – a efektem ich zbiorowej aktywności jest wzrost gospodarczy. W polityce więzi moralne sprawiają, że obywatele idą do wyborów, uczestniczą w działalności samorządowej, powołują stowarzyszenia, fundacje, uczestniczą w ruchach społecznych, interesują się sprawami publicznymi. Tętno życia politycznego bije wtedy na dole, w kręgach społeczeństwa obywatelskiego, a nie tylko wśród elit politycznych i na ekranach telewizorów².

Podobnie pisze Lesław Hostyński, który wskazuje, że „media masowe stanowią istotny element struktury społecznej współczesnego świata, a w szczególności świata konsumpcji”³. Jego zdaniem media kreują rzeczywistość przez wyznaczanie i narzucanie standardów zachowań, odrywanie i tworzenie wartości, przewartościowywanie zastanych systemów i przez „współtworzenie, popularyzację i bezpośrednie «dostarczanie» wprost do domów szeroko rozumianej wiedzy”⁴. Uznając niezaprzeczalny wpływ mediów na tkankę społeczną, uważam za istotne postawienie pytania, czy dziennikarze w Polsce ulegli chaosowi aksjonormatywnemu, który rozumiem jako rozpad wspólnoty, będący wynikiem globalizacji, procesów konsumpcyjnych, negocjowania historii, reinterpretowania przeszłości, zaniku jednolitej narracji, hegemonii wartości ekonomicznych i rynkowych oraz osłabienia znaczenia religii⁵. Odpowiedź na to pytanie pozwoli też wskazać, jakie mogą być skutki zmian zachodzących w tej grupie zawodowej dla reszty społeczeństwa.

² P. Sztompka, *Wolność i Solidarność*, „Kultura Liberalna” 2014, nr 296 (36), <https://kulturaliberalna.pl/2014/09/09/piotr-sztompka-wolnosc-solidarnosc-analiza/> [dostęp: 7.07.2020].

³ L. Hostyński, *Wartości w świecie konsumpcji*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2006, s. 127.

⁴ *Ibidem*.

⁵ M. Bogunia-Borowska, *Życie w dobrym społeczeństwie. Wartości jako fundament dobrego społeczeństwa*, w: eadem (red.), *Fundamenty dobrego społeczeństwa. Wartości*, Znak, Kraków 2015, s. 16.

Wnioski płynące z tej publikacji mogą być więc szczególnie interesujące dla osób pragnących pogłębić swoją wiedzę w zakresie nauk humanistycznych i społecznych, zwłaszcza w obszarze nauki o mediach, kulturoznawstwa i socjologii.

Jak narysować portret, czyli narzędzia badacza

Rygory prac naukowych, zwłaszcza tych, których autorzy stawiają sobie za cel zbadanie jakiegoś wycinka rzeczywistości, są jasno określone. Niezbędna jest hipoteza i pytania badawcze. Należy również pokazać konkretny proces weryfikowania tych hipotez, wraz z dokładnym opisem płynących z niego wniosków. Jest to zrozumiałe i konieczne dla logiki wyводу, choć może nie być jasne dla tych spośród Drogich Czytelników, którzy sięgną po tę książkę, mimo że na co dzień nie zajmują się badaniami naukowymi. Stąd poniższe wyjaśnienie.

Chcąc narysować portret, musimy wybrać sobie cel. Potrzebujemy wstępnie odpowiedzieć na pytanie, co chcemy na tym portrecie pokazać. Stworzyć pewne przypuszczenie na temat tego, jak nasz obraz może wyglądać na końcu. Służą temu hipotezy i pytania badawcze – pomagają nam wyobrazić sobie efekt końcowy.

Celem tej pracy było zbadanie dwóch hipotez:

- Hipoteza pierwsza (H1): **W środowisku dziennikarzy istnieją znaczące podziały w ocenie i stopniu przestrzegania obowiązujących norm etycznych i standardów warsztatowych;**
- Hipoteza druga (H2): **Postępujące upolitycznienie i komercjalizacja mediów informacyjnych oraz przemiany wynikające z postępu technicznego stanowią główne przyczyny obniżenia standardów etycznych i warsztatowych w mediach.**

W celu weryfikacji powyższych hipotez postawiłem następujące pytania badawcze:

- Czy środowisko dziennikarskie jest zgodne czy podzielone w ocenie norm prawnych i etycznych oraz standardów warsztatowych obowiązujących w zawodzie?
- Które normy i standardy warsztatowe nie są przestrzegane (i w jakim stopniu)?

- Jaki w ocenie badanych jest stan dziennikarstwa w Polsce?
- Dlaczego część dziennikarzy nie przestrzega norm prawnych, standardów warsztatowych i etycznych obowiązujących w tym zawodzie?
- W jakich sytuacjach dziennikarze odstępują od zasad obowiązujących w ich pracy?
- Jaki jest wpływ czynników zewnętrznych, takich jak polityka i biznes, na respektowanie norm prawnych, warsztatowych i etycznych przez dziennikarzy?
- Czy postęp techniczny ma wpływ na przestrzeganie tych norm?

Kolejny krok stanowi wybór narzędzi, które będą nam potrzebne do narysowania portretu. I tak jak wiele jest technik rysowania czy malowania, tak różnie można weryfikować stawiane hipotezy. Te narzędzia to metodologia badań.

W tej książce zastosowałem trzy uzupełniające się metodologie. W części pierwszej wykorzystuję **analizę i krytykę źródeł**. Badaniu zostały poddane polskie i zagraniczne publikacje książkowe, przede wszystkim z zakresu etyki dziennikarskiej i medioznawstwa, a w mniejszym stopniu również kulturoznawstwa i filozofii. Cennym źródłem wiedzy były też czasopisma naukowe, w tym zwłaszcza „Studia Medioznawcze”, „Zeszyty Prasoznawcze” i „Etyka w Mediach”, które dostarczyły informacji o wynikach dotychczasowych badań nad dziennikarstwem, oraz branżowe czasopisma i portale internetowe, takie jak „Press” i Wirtualne Media. W dalszej części pracy analizą zostały objęte też akty prawne, w tym przede wszystkim ustawa – Prawo prasowe oraz kodeksy etyczne, w których zawarte są normy postępowania dziennikarzy. W projekcie badawczym zastosowałem **metodę ilościową w postaci kwestionariusza** składającego się z 40 pytań zamkniętych, uzyskując odpowiedzi od 202 dziennikarzy, oraz **metodę jakościową w postaci indywidualnych wywiadów pogłębionych**, do których zaprosiłem 14 dziennikarzy reprezentujących różne rodzaje mediów i wykonujących różne formy pracy dziennikarskiej. Szczegółowa metodologia każdego z badań, pole i grupa badawcza oraz czynniki stanowiące ograniczenia w badaniu zostały opisane w rozdziałach 7 i 8, w których zaprezentowałem wyniki.

Struktura książki

Książka składa się z czterech części podzielonych na osiem rozdziałów liczących od kilku do kilkudziesięciu stron oraz rozdziału będącego podsumowaniem pracy.

W części pierwszej omawiam podstawowe zagadnienia teoretyczne. Rozdział 1 poświęcony został definicjom i problemom wstępnym. Wskazuję w nim na trudności związane ze zdefiniowaniem mediów masowych oraz na funkcje, jakie pełnią w społeczeństwie. Dalej poszukuję odpowiedzi na pytanie, kim jest dziennikarz, a kim media worker i czy możliwe jest wytyczenie jednoznacznej granicy między tymi grupami. Przywołując różne podejścia teoretyczne, omawiam kwestię roli dziennikarza i kultury dziennikarskiej. W osobnym podrozdziale zawarłem problem uwarunkowań pracy dziennikarza, w tym kwestie relacji ze światem polityki i biznesu oraz zaufania publicznego. Rozdział ten kończy się rozważaniami na temat podstawowego gatunku dziennikarskiego w mediach informacyjnych, jakim jest news, jego definicji i zagadnienia prawdy w newsie.

W rozdziale 2 opisuję cztery teorie prasy: autorytarną, komunistyczną, liberalną i społecznej odpowiedzialności. Wskazuję na cechy charakterystyczne i różnice między poszczególnymi ujęciami. Bardziej szczegółowo opisuję teorię społecznej odpowiedzialności jako tę, która stanowi teoretyczne podłoże funkcjonowania mediów w krajach demokratycznych.

Rozdział 3, najkrótszy, poświęcony jest problemom definicyjnym związanym z różnym rozumieniem bliskich, choć nietożsamyh pojęć, takich jak: etyka dziennikarska, etyka mediów, deontologia mediów.

W części drugiej, składającej się z dwóch rozdziałów, przyglądam się źródłom wartości, zasad prawnych, etycznych i warsztatowych dziennikarza.

Rozdział 4 jest poświęcony analizie aktów prawnych, w tym przede wszystkim ustawie – Prawo prasowe, w której poza *stricte* praktycznymi regulacjami dotyczącymi sposobu organizacji i funkcjonowania mediów można odnaleźć wiele przepisów odnoszących się do standardów etycznych i warsztatowych pracy dziennikarza.

W rozdziale 5 analizuję osiem wybranych kodeksów etycznych: *Kartę etyczną mediów*, *Dziennikarski kodeks obyczajowy* przyjęty przez Konferencję Mediów Polskich, *Kodeks etyki dziennikarskiej* przyjęty przez Stowarzyszenie Dziennikarzy Polskich, *Dziennikarski kodeks obyczajowy (Kodeks etyki dziennikarzy)* przyjęty przez Stowarzyszenie Dziennikarzy Rzeczypospolitej Polskiej, *Zasady etyki zawodowej w Polskim Radiu S.A.*, *Zasady etyki dziennikarskiej w Telewizji Polskiej S.A. – informacja, publicystyka, reportaż, dokument, edukacja*, *Kodeks dobrych praktyk wydawców prasy* przyjęty przez Izbę Wydawców Prasy oraz *Deklarację zasad Międzynarodowej Federacji Dziennikarzy*. Analiza przytoczonych kodeksów i aktów prawnych pozwala stworzyć katalog zasad obowiązujących dziennikarzy w Polsce.

Część trzecia składa się z jednego rozdziału, w którym opisałem wybrane aspekty dotychczasowych badań nad etyką dziennikarską. Analizie zostały poddane publikacje z ostatnich trzydziestu lat takich autorów, jak: Zbigniew Bajka, Walery Pisarek, Jerzy Olędzki, Stanisław Mocek, Agnieszka Stępińska i Szymon Ossowski, Bogusława Dobek-Ostrowska, oraz badanie Media Act.

Część czwarta składa się z dwóch rozdziałów, w których zaprezentowałem wyniki badań własnych.

W rozdziale 7 opisuję wyniki badania ilościowego, które stanowią podstawę do weryfikacji hipotezy pierwszej, zakładającej istnienie znaczących podziałów w środowisku dziennikarzy w ocenie i stopniu przestrzegania obowiązujących norm etycznych i standardów warsztatowych.

W rozdziale 8 znajdują się wyniki badania jakościowego stanowiące podstawę do weryfikacji hipotezy drugiej, zakładającej, że postępujące upolitycznienie i komercjalizacja mediów informacyjnych oraz przemiany wynikające z postępu technicznego stanowią główne przyczyny obniżenia standardów etycznych i warsztatowych w mediach. Wyniki rozmów z dziennikarzami, po uprzedniej analizie i procesie kodowania, zaprezentowałem w formie kilkunastu podrozdziałów ułożonych tematycznie w sposób umożliwiający przeprowadzenie logicznego wyводу.

Ostatnią część stanowi podsumowanie pracy. Wskazuję w nim wnioski płynące z analizy źródeł i badań własnych. Jest to też miejsce

na pogłębioną refleksję na temat stanu obecnego i perspektyw zawodu dziennikarza w Polsce.

Przegląd literatury

W związku z interdyscyplinarnym charakterem niniejszej pracy w trakcie jej pisania konieczne było odwołanie się do literatury i autorów z różnych dziedzin, w tym przede wszystkim: medioznawstwa, socjologii, kulturoznawstwa i filozofii.

Tematyką etyki dziennikarskiej w Polsce zajmują się m.in. Paweł Czarnecki, Jan Pleszczyński, Michał Drożdż, Jacek Sobczak i Zbigniew Sareło. To ich prace najbardziej kompleksowo przedstawiają teoretyczne zagadnienia z zakresu etyki i warsztatu dziennikarskiego. Cenną pomocą jest też czasopismo naukowe „Etyka w Mediach”. Na arenie międzynarodowej kluczowymi pracami są *Deontologia mediów* Claude’a-Jeana Bertranda oraz *Etyka środków przekazu* Williama Riversa i Cleve’a Mathewsa. Ważnym uzupełnieniem zagadnień z pogranicza etyki i aksjologii są prace Piotra Sztompki, Małgorzaty Boguni-Borowskiej oraz Lesława Hostyńskiego, a także seria „Klinika Dziennikarstwa” wydawana przez Uniwersytet Wrocławski.

Nieocenioną pomocą w opisywaniu zagadnień teoretycznych i prawnych były prace takich autorów, jak: Denis McQuail, Harold D. Lasswell, Charles R. Wright, Marshall McLuhan, Wilbur Schramm, Eliah Katz oraz Paul F. Lazarfeld, a z Polski: Walery Pisarek, Maciej Mrozowski, Kazimierz Wolny-Zmorzyński, Bogusława Dobek-Ostrowska, Jacek Sobczak, Tomasz Goban-Klas, Janina Frasz, Marek Palczewski, Katarzyna Pokorna-Ignatowicz, Tadeusz Kononiuk i Wojciech Furman.

Fundamentalną pracą jest książka *Four theories of the press* Freda S. Sieberta, Theodora Petersona i Wilbura Schramma, która systematyzuje teorie prasy i stanowi podstawę do współczesnych rozważań nad kwestią społecznej odpowiedzialności mediów.

Z zakresu socjologii i kulturoznawstwa istotne dla niniejszej książki były koncepcje Jürgena Habermasa, Anthony’ego Giddensa oraz Thomasa Hanitzscha.

Analiza ustawy – Prawo prasowe nie byłaby możliwa, gdyby nie komentarze do ustawy wydane przez Jacka Sobczaka, Bogusława Kosmusa, Grzegorza Kuczyńskiego, Joannę Sieńczyło-Chlabicz i Ewę Ferenc-Szydełko.

Jak zaznaczyłem wcześniej, istotne dla niniejszych rozważań było odwołanie się do dotychczasowego dorobku badawczego polskich naukowców, którzy jeszcze przed transformacją ustrojową prowadzili badania nad dziennikarzami w Polsce, oraz ich następców w wolnej Polsce. Należy tu wymienić: Zbigniewa Bajkę, Walego Pisarka, Jerzego Olędzkiego, Stanisława Mocka, Agnieszkę Stępińską, Szymona Ossowskiego oraz Bogusławę Dobek-Ostrowską.

...i jeszcze podziękowania

Nie byłoby tej książki, gdyby nie Pan Bóg oraz wspaniali ludzie, którzy towarzyszą mi na drodze mojego życia i którym należą się najszczerze podziękowania. Dziękuję moim Rodzicom za ich bezgraniczną wiarę we mnie. Dziękuję panu Profesorowi Wiesławowi Godzicowi, który był promotorem tej pracy i pozostaje moim mentorem. Dziękuję Recenzentom za życzliwe i cenne uwagi. Dziękuję moim Przyjaciołom, którzy wspierali mnie i motywowali przez cały okres zbierania materiału i pisania tej książki. Dziękuję Beacie, która była pierwszą czytelniczką i nieformalną recenzentką, oraz Katarzynie, która zagrzewała mnie do działania. Dziękuję wszystkim, którzy wzięli udział w badaniach ilościowych i jakościowych, a to bez mała prawie ćwierć tysiąca ludzi. Każdemu, kto choćby w najmniejszym stopniu wniósł wkład w to skromne dzieło, oraz każdemu z Was – Drodzy Czytelnicy – dziękuję.